

Mentre a Girona un grup d'homes il·lustres donava vida durant anys, a una publicació de la categoria intel·lectual de la «Revista de Gerona», com van les coses a l'Empordà, en aquell Empordà que, almenys des del punt de vista polític, semblava representar encara un paper important dins les terres catalanes...? Aquesta és la pregunta que intentarem respondre a través d'aquest article si bé d'una manera molt esquemàtica, com correspon a un tema de caràcter general i limitat encara a l'Alt Empordà.

Per començar hem d'emmarcar la nostra comarca corresponent al temps de la «Revista de Gerona» dins d'aquest període històric tan ben definit, però amb freqüència tan poc comprès, com és la Restauració, època que, abans de tot, representa la fi d'una llarga tongada de lluites civils i el començament d'una altra de pau i estabilitat, al llarg de la qual, deposades les armes, la gent pot dedicar-se tranquil·lament a les feines més fecundes del desenvolupament econòmic i cultural.

L'Empordà a finals de segle

La fi de les guerres carlines, si no llunyana si almenys cada vegada més difuminada, no significà la fi de l'activitat política. Enfront de les veïnes terres de la Garrotxa, considerades simpatitzants amb el carlisme, l'Empordà continua mantenint la seva ideologia republicana, si bé escindida ara en les diferents capelletes dels federals —els de més tradició i importància— els possibilistes d'En Castellar, o els simplement progressistes i radicals, tots ells recolzats en el que podríem dir-ne les classes populars, sobretot els menestrals de la seva capital, Figueres o d'alguna vila d'ascendència liberal, com la Jonquera. Quedaven nuclis carlins cap a ponent, l'anomenada Garrotxa d'Empordà, o alguns grups locals a la mateixa Figueres o en algunes viles considerades més arrelades al passat, com Peralada o Castelló d'Empúries. La majoria dels pagesos dels pobles i llogarrets, però, estament que constituïa el conjunt sòcio-econòmic més nombrós, apareixen com políticament neutres, recolzant llurs patrons, conservadors o liberals, de la política oficial. La recent estrenada democràcia confirmarà aquesta situació amb l'elecció indefectible d'un diputat republicà, al costat del corresponent al partit de torn. No cal dir que a l'ajuntament de la capital els republicans disposen sempre de majoria.

per Albert Compte

Malgrat la petita faixa industrial dels taps de suro de la zona de l'Albera, o d'algunes fàbriques que funcionen a Figueres, especialment del ram de la pell o del metall, l'Alt Empordà dels darrers anys de segle continua essent una comarca eminentment agrària, activitat que ja des del segle XVIII es veu influïda per les novetats tècniques que provenen de més enllà de la frontera. El funcionament de la Granja Agrícola de Fortianell, la creació, l'any 1899, de la «Cámara Agrícola Oficial del Ampurdán» i l'aparició de les primeres màquines, primer de batre i més tard de segar-i-lligar, així com la preocupació per la construcció de canals de regadiu (1), ens demostren que l'activitat pionera d'aquells patricis del camp que mig segle enrere eren capaços de crear i mantenir una revista de divulgació agrària, tenien continuadors. Ara es deien Fages de Romà, mort poc abans d'entrar la darrera dècada, Tutau, Papell, etc. A les terres grasses i fondes de la plana costera, al binomi blat-blat de moro, que havia promogut llur fortuna des del segle XVIII, s'afegí durant aquests anys, la userda, donant lloc al sistema tripartit del conreu que, juntament amb les vaques i eugues de les «closes», representarà el tipus característic de l'agricultura empordanesa fins fa poc. A les muntanyes del nord-oest els boscos de suros donen vida a una notable indústria tapera que té els seus centres a Agullana, Darnius, La Jonquera, Maçanet de Cabrenys i Cantallops, poblacions que en aquests anys agrupen unes 37 fàbriques i mantenen uns 700 obrers (2), mentre als peus de l'Albera i de la Serra de Roda la faixa vitivinícola no acaba de refer-se encara del terrible flagell de la filoxera.

Aquesta plaga, en efecte, havia representat per a l'Alt Empordà del darrer quart de segle una autèntica catàstrofe, les conseqüències de la qual continuaven essent-hi presents. El te-

(1) L'any 1882 es creà una comissió per iniciar el projecte de canalització del riu Fluvià. Es tractava d'una empresa particular, amb emissió de bons. Si bé continuà reunint-se en anys posteriors, donada la magnitud del propòsit, no tingué èxit.

(2) Desglossats per pobles, heus ací la repartició de les mencionades fàbriques i obrers, segons R. Medir, en la interessant obra «Historia del gremio corchero», l'any 1884:

Pobles	Fàb.	Obrers	
		Homes	Dones
Agullana	15	250	30
Darnius	7	120	60
La Jonquera	6	150	
Maçanet de C.	6	30	
Cantallops	3	40	

mible insecte, que havia aparegut per primera vegada procedent de França al poble de Rabós l'any 1879, dos anys després havia infectat ja tot l'Empordà, d'on passà a la resta de les comarques de Girona. Entre 1880 i 1890 es pot dir que gairebé totes les nostres vinyes havien estat atacades; quedaven sols com a excepció incomprendible algun poble escadusser com Selva de Mar, Port de la Selva o l'Escala. Pels noranta començà la replantació amb ceps americans immunes, però amb grans dificultats i lentament; així l'any 1893 un informe oficial ens assabenta que només el 24 % de les antigues vinyes s'han pogut refer. La major part de les altres romandran ermes per sempre i com a confirmació i per posar un exemple només ens cal observar les innombrables feixes abandonades de la península del Cap de Creus, escalonades fins dalt de tot de les muntanyes. Avui, després de gairebé una centúria, la gent ha oblidat les conseqüències de la filoxera, conseqüències que foren realment dramàtiques pels pobles afectats i repercutiren, amb més o menys intensitat, per tot l'Empordà. La primera d'elles fou l'atur forçós o la ruïna de centenars de modestes famílies de petits agricultors, que no tingueren altre remei que emigrar a França o cap a les ciutats catalanes de Figueres o Barcelona. Els censos contemporanis ens mostren, amb la fredor de les xifres, l'amplitud de la desgràcia: Cadaqués que, el 1877, poc abans de la filoxera, comptava amb 2.361 habitants, l'any 1900 només en té 1.557; Garriguella en el mateix espai de temps ha passat de 1.561 habitants a 932; Vilajuïga de 943 a 810; Rabós de 594 a 463, i així podríem anar-los resseguint tots.

Encara que no amb aquestes espectaculars diferències la demografia de l'Alt Empordà en general acusa una baixa contínua, tant pel que fa als pobles de la plana pròpiament dita (3) com als dels terraprims (4) o la mateixa Figueres i tot, que dels 11.739 habitants de l'any 1877 baixa a 10.714 l'any 1900. Si tenim en compte tot l'Alt Empordà, mentre l'any 1877 es censaven 74.753 habitants, xifra que representa el màxim de la demografia dinovena, el 1900 ho fan només 66.266; al revés del Baix Empordà, no sols poc afectat per la crisi filoxera, sinó en plena prosperitat tapera, que puja de 50.360 habitants l'any 1877 a 55.397 l'any 1900.

(3) Per exemple, Castelló d'Empúries que, entre 1857 i 1900 passa de 3.260 habitants a 2.591, o Perallada de 1.833 a 1.500.

(4) Cistella que l'any 1860 sumava 998 habitants, el 1900 en censa 710; Llers, entre aquestes mateixes dates, passa de 1.874 a 1.295, o Terrades de 846 a 717.

Aquesta població alta-empordanesa viu sobretot en pobles petits, pels volts de mig miler d'habitants. Algunes viles, formant un esgrao secundari, sorgeixen amb més personalitat i autonomia econòmica que avui, més lligades a Figueres (5), cosa que no ens ha d'estranyar puix mentre aquest darrer nucli urbà llavors només sumava una setena part del total de la població alto-empordanesa, avui inclou una tercera part. A la costa són Roses i L'Escala, que combinen la pesca amb l'agricultura mediterrània de l'oli, el vi i el blat; Cadaqués, en canvi, notablement afectada per la destrucció de les vinyes, depèn més de les oliveres, dels «americanos» o del coral. Més terra endins Castelló d'Empúries i Peralada, les velles capitals, conserven del passat una certa reputació senyorial i fins i tot econòmica. Resten les dues localitats frontereres de La Jonquera i Port-Bou, la primera molt lligada a la faxia tapera; la segona, filla del ferrocarril, llavors el mitjà de transport modern per excel·lència, de simple barri de pescadors depenent de Colera a mitjans de segle, havia passat, trenta anys després, a municipi independent de més de 2.500 habitants: en petit, una vertadera ciutat-bolet a l'estil americà. — Figueres, oficialment ja una «ciutat», títol que se li havia atorgat uns anys abans, el 1875, i capital indiscutible, segueix les vicissituds de la comarca. La crisi filoxera, tantes vegades mencionada, la manca d'una forta empena industrial, un cert encarcament en les abans juvenícoles i atreïdes ideologies republicanes —desapareguts ara els principals líders de l'època d'or: Tutau, Monturiol, etc.— tenen el seu paral·lel, com hem vist, en un perllongat estancament demogràfic. Així i tot la ciutat progressa i no en el sentit restringit que donava a aquesta paraula la mentalitat de l'època, sinó en el més ample i popular que li donem avui. Per exemple, en la darrera dècada del segle s'introdueixen l'electricitat (any 1896), el telèfon (a. 1898), si bé aquest darrer, de moment limitat al trajecte de l'Ajuntament al Parc de bombers, o la bicicleta. Però també s'inaugura la plaça de braus —encara que la majoria republicana del municipi en sigui contrària— (a. 1894) o el primer cafè-concert, l'«Entrebanx», amb espectacles picants i consumicions servides per noies. De totes maneres no tot és motiu de quadre de la «belle époque»; també s'inauguren escoles —les gratuïtes de Sant Vicenç de Paül—, es comença a pensar en un monument a Monturiol, s'adquireixen ter-

renys per a un nou firal de bestiar o es limita a vuit hores la jornada dels qui treballen per l'Ajuntament. Notícies ben diverses i fins ara considerades massa modestes per ser exhibides per la Història, però totes elles enllaçades per un motiu comú: el millorament moral i material de la ciutat.

L'administració local figuerenca roman gairebé sense interrupció en mans dels republicans, si bé, com hem vist, es troben dividits en diferents faccions; els federals apareixen ara com els centristes del grup, actuant de fre enfront de l'extrema esquerra, els radicals d'En Ruiz orrilla o, des de 1900, la joventut republicana socialista. Els lliga a tots l'oposició a la monarquia i l'anticlericalisme, si bé l'aparició per aquests anys del grup «possibilista» d'En Castelar, atenua una i altre. Així i tot, encara hi ha resistència consistorial a col·locar al saló de sessions el retrat de la reina regent i algun conseller cap-escalat proposa la pelegrina idea de canviar les fires de la Santa Creu, per unes laïques festes de maig, que es celebrarien a finals de mes, i quan el temps seria més bo». Això sí, es conserven els bons costums i a tal fi es mana tancar el dipòsit municipal d'aigua del carrer de La Jonquera perquè dona lloc a «espectáculos que ofenden a la moral». D'altra banda no falta tampoc alguna sortida de to, així s'esdevingué quan un conseller al·ludí a la Guerra de la Independència amb motiu d'un concert ofert per l'agrupació francesa «La libre biterroise...».

L'Empordà finisecular no solament fa política; encara li sobra temps per dedicar-se a totes aquelles expansions espirituals que, en sentit ampli, solen incloure's dins la paraula cultura; no en va, per les minories més actives d'aquells anys cultura i progrés anaven tan enllaçats, de manera especial la que podríem dir-ne cultura popular.

Recordem que Figueres era l'única població de la província, excepte la capital, que disposava d'un Institut de Segon Ensenyament, situació que s'ha mantingut fins fa relativament pocs anys. Es ara precisament quan de simple Institut local passarà a integrar-se en la xarxa de centres estatals i un dels seus catedràtics, el prestigiós polític republicà Joan Bofill, ocuparà el càrrec d'alcalde de la ciutat. Si aquest centre representava allò que podríem dir-ne la cultura oficial i teoritzant, la coneguda Escola d'Agricultura, instal·lada primer a Figueres i després a Fortianell, significà el seu costat pràctic, els avenços de l'agricultura empordanesa, a part de la proximitat a França, sorgiren gràcies a la benemèrita acció de la citada escola en la formació de dotzenes de bons agricultors. L'educació bàsica comptava no sols amb les escoles oficials, sinó amb les privades, algunes de caire laïctitzant, com la de La Jonquera, però la majoria religioses. El renaixement de les creences promogut per la Restauració i manifestat en l'a-

(5) Per exemple, actualment, de la vila de Castelló d'Empúries, treballen a Figueres i, per tant, van i vénen diàriament entre abdues poblacions, unes 35 ó 40 persones.

parició de nous ordes, dedicats especialment a la formació de la joventut, en el tombant de segle es veié reforçat per l'arribada d'algunes congregacions expulsades de França. D'aquesta manera a les Mares Escolàpies, que comencen a bastir llur convent de Figueres l'any 1855, s'uniran més tard les Germanes de la Presentació, vulgarment les «Franceses», o els maristes i els Germans de la Doctrina Cristiana. L'expansió dels Ordes religiosos no es circumscriu a la capital de la comarca sinó que afecta d'altres poblacions com La Jonquera, Peralada o Castelló, aquesta darrera amb les germanes Carmelites i la congregació francesa dels Gabrielistes.

Però la cultura no es limita a les disciplines escolars; en un sentit més ampli s'estén a les diferents classes socials i a totes les edats. Aquest és el paper que realitzen les diferents societats recreatives, moltes vegades a l'ensens de socors mutus, existents en gairebé tots els pobles grans empordanesos, però especialment empenedores en la zona tapera pirinenca: «La Unión Junquerense», de La Jonquera, la «Concordia», la «Juvenil agullanense» i «La Union y Constancia» d'Agullana, «La Concordia» de Darnius; en la major part de les quals, a més de l'organització de l'esbarjo amb ballades, festes majors i aplecs, no hi solia manca la corresponent secció teatral o coral. Com es obvi, la part de lleó se l'emportava Figueres on, a més de les que encara existeixen avui, com l'«Erato» o el «Casino Menestral», hi tenien vida algunes altres desaparegudes ja fa temps com l'«Amistad», el «Liceo», el «Sport» o el «Círculo Apolo».

La música, apareix com una de les manifestacions culturals més conreades, tant entre les classes altes, més afeccionades a la música instrumental —recordem que ens trobem en plena època de la «senyoreta del piano»— com entre les populars que tiren més cap a la música coral. Existeixen masses corals no solament a Figueres —on destaca per la personalitat dels seus directors i per la seva llarga història, així com per la irradiació cultural que duu a terme; arribà inclús en aquells anys a publicar un periòdic, l'«Erato», sinó a diferents poblacions de la comarca: a Roses, el cor «La Rosa»; a Cabanes «El maiz»; a Llers, «El Olivo»; a Borrassà «La Borrassanense»; a Castelló, «La Violeta»; a La Jonquera, «El Eco del Pirineo»... fins i tot n'hi havia en poblacions tan petites com Vilasacra o Avinyonet. Com pot veure's el nom de totes aquestes agrupacions corals, a part de llur redacció en castellà, són clares reminiscències romàntico-il·lustrades amb llurs típiques al·lusions a les principals fonts d'economia dels pobles respectius. Bressol de la sardana, l'Empordà compta amb les primeres cobles i les primeres figures de la nostra dansa; a Pep Ventura han succeït el castellaní Anton Agramont, en el ple de la seva producció i el jove peraladenc Josep Serra, tot just en els principis de la seva

carrera, mentre a Figueres Mossèn Isidre Lleys, organista parroquial, exerceix un fecund magisteri; finalment i ja traspasant els àmbits comarcals no podem oblidar Albert Cotó, probablement el de més categoria de tots. Quant a les cobles destaquen les pròpies de les tres poblacions més filharmòniques: l'«Antiga Pep», de Figueres, la cobla «Agramunt» de Castelló i la «Principal de Peralada».

Tot aquest moviment musical seria incompreensible si no tinguéssim en compte l'existència d'una llarga tradició en aquest sentit a Figueres, Castelló i Peralada; en aquesta darrera població centrada al voltant de la curiosa escola creada pels comtes, si bé ara, morts els tres germans fundadors, anava ja de baixa.

Encara que el cinema per aquests anys fa les primeres proves a fora, aquí trigarà a arribar; serà el teatre per tant, la institució que exercirà el paper d'espectacle de primera fila. El teatre de més importància continuava essent, no cal dir-ho, el Teatre Principal de Figueres on, ultra funcions dramàtiques i espectacles musicals, com concerts, sarsueles i fins i tot òperes, hi tenien lloc certàmens literaris, com el de 1888, en què fou proclamada reina la llavors jove Caterina Albert, filla del diputat escalenc Lluís Albert, i donà la campanada amb un discurs demagògic el conegut republicà Francesc Sunyer i Capdevila. Les funcions teatrals no es limitaven a la capital, ja que diverses poblacions empordaneses comptaven amb local propi i elencs d'afeccionats. Cal mencionar Castelló d'Empúries, on hi havia un teatre municipal amb temporada artística regular a càrrec de companyies professionals.

També la premsa empordanesa, almenys pel nombre de periòdics que es publicaven, era de gran vitalitat. Durant la darrera dècada del segle a l'Empordà n'hi havia per totes les opinions. La gran majoria es publicava a Figueres si bé de ressò comarcal, generalment es tractava de setmanaris o bisetmanaris; altres eren publicacions mensuals i fins i tot n'hi havia que amb prou feines es mantenien durant unes poques edicions o tirades. El més conegut era «El Ampurdanés», que, amb diferents canvis de nom per burlar la censura, sobreviurà des de 1868 a 1910; de l'època que intentem sintetitzar és la seva conversió en diari, portantveu de la ideologia republicana federal i amb el nom de «La Concentración», des de 1891 a 1893. Inclús tenint en compte el mecenatge del milionari esquerrà Robaudonadeu, és un mèrit indiscutible que una ciutat com Figueres i una comarca com l'Empordà pogués mantenir durant més d'un any un diari. Altres periòdics que llegien els empordanesos dels anys noranta eren: «El Posibilista», òrgan, com indica el seu nom, dels republicans de Castellar; «La República», dels republicans progressistes; «El Orden», bi-

setmanal independent, dels monàrquics oficials; «El Regional», dels carlistes, «El Semanario de Figueras», substituït l'any 1896 per «El Nacional», dels catòlics o, per acabar, «Lo Pensament» portantveu de la societat Erato i l'únic publicat en català. Als anteriors caldria afegir-n'hi algun altre propi dels pobles de la comarca entre els quals el més conegut es «Lo tap de suro» d'Agullana.

Amb relativa placidesa s'escolen, l'un rere l'altre, els darrers anys del segle a l'Empordà. La filoxera, els efectes de la qual encara perduren, es ja un flagell passat que si bé ha bandejat centenars de famílies de llurs cases no ha afectat tant les altres. Però a les desgràcies naturals inevitables, se sobreposen sempre les provocades pels homes; d'aquesta manera, a la filoxera succeirà la Guerra de Cuba i, amb ella, malgrat la llunyania dels camps de batalla, no deixarà de sorgir pels empordanesos un nou motiu d'inquietud. L'any 1895 el regiment de Sant Quintín, de guarnició a Figueres, se'n va al front; la ciutat organitza un bell comiat, amb carrers guarnits, bengales, cançons patriòtiques a càrrec del cor de l'Erato; però a l'altra cara hi ha els pobres que hi deixen la pell. Quan es firma la pau, de manera ben diferent a l'eufòria popular de tres anys enrere, l'ajuntament figuerenc acorda no celebrar cap Te Deum d'acció de gràcies, puix, segons afirma, «no hay

motivos para alabar aquello que deberíamos censurar, toda vez que si lo han terminado— fa referència al govern— podian no permitir que se hubiese empezado.

Al tombant de segle la crisi del 98, amb l'aparició de noves generacions i, amb elles, noves maneres de pensar i d'actuar, representa la posta de sol de tota una època que a poc a poc acluca els ulls a mesura que apaguen llur veus els romàntics, entusiastes i optimistes papers impresos vuitcentistes. L'any 1900, frontissa del segle, dos nous periòdics imposaran un altre estil: l'un és «La Razón», òrgan de la joventut republicana socialista i l'altre, «La Veu de l'Empordà», que representarà la dreta moderada i catalanista. Dues noves posicions polítiques que, per primera vegada, intentaran presentar solucions diferents a les ja una mica encarrades ideologies federal i carlina, ressò encara de la ja llunyana guerra civil. La desaparició, aquest mateix any, a la capital de la comarca, del popular Saló de la Placeta, substituït per la Cambra Agrícola de l'Empordà, i l'arribada del primer automòvil podrien servir de símbols d'aquesta fi d'un capítol històric i del naixement d'un altre, el que, en una ràpida successió de de canvis de tota mena, ens portarà al món d'avui, potser més confortable i més «savi», però sens dubte també menys assossegat, menys serè i, sobretot, menys optimista.